

5. Козырин А.Н. Налоговое право зарубежных стран: вопросы теории и практики / А.Н. Козырин. – М. : Манускрипт, 1993. – 112 с.
6. Годме П.М. Финансовое право / П.М. Годме. – М. : Прогресс, 1978. – 428 с.
7. Разгильдиева М.Б. Теория финансово-правового принуждения и сферы его применения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.14 / М.Б. Разгильдиева. – Саратов, 2011. – 36 с.
8. Тимченко А.М. Реалізація заходів примусу та переконання в податковому праві / А.М. Тимченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/3016/%D2>.
9. Финансовое право: учебник / под ред. проф. П.П. Химичевой. – М. : Юристъ, 1995. – 749 с.

ПАНОВА Г. В.,
здобувач кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний університет)

УДК 342.922:347.994(477)

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ РОЗСУД АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Обґрунтовано, що адміністративні суди, здійснюючи адміністративне судочинство, наділені процесуальним розсудом (процесуальними можливостями), які передбачені статтями Кодексу адміністративного судочинства України. Проте природа та зміст таких процесуальних можливостей адміністративного суду потребує наукового пояснення. Адміністративним процесуальним законодавством адміністративні суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій, відповідно до мети та завдань їх функціонування, наділені власним, особливим обсягом процесуальних повноважень.

Ключові слова: процесуальний розсуд, адміністративний суд, адміністративний процес, адміністративне судочинство, інстанція.

Обосновано, что административные суды, осуществляя административное судопроизводство, наделены процессуальным усмотрением (процессуальными возможностями), предусмотренным в статьях Кодекса административного судопроизводства Украины. Но природа и содержание таких процессуальных возможностей административного суда требуют научного объяснения. Административным процессуальным законодательством административные суды первой, апелляционной, кассационной инстанций, в соответствии с целями и задачами их функционирования, наделены собственными, особыми процессуальными полномочиями.

Ключевые слова: процессуальное усмотрение, административный суд, административный процесс, административное судопроизводство, инстанция.

It is substantiated that administrative courts, having administrative court proceedings, have procedural discretion (procedural possibilities) provided for in the articles of the Code of Administrative Justice of Ukraine. However, the nature and content of such procedural possibilities of an administrative court need in scientific explanation. By administrative procedural law, administrative courts of the first, appellate, cassation instance, in accordance with the purpose and tasks of their functioning, have their own, a special volume of procedural powers.

Key words: procedural discretion, administrative court, administrative process, administrative proceeding, authority.

Вступ. Правовідносини у процесі розгляду та вирішення адміністративних справ судом (п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України) [1] на практиці дуже часто складаються з різних елементів, ускладнені численними обставинами, фактами тощо. Безперечно, нормами адміністративного процесуального законодавства неможливо завбачливо й ретельно описати зміст і осо-

бливості вирішення кожної адміністративної справи. Зрештою, намагатися описати у статтях Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України особливості вирішення всіх адміністративних справ і неможливо (якщо не сказати – нерозсудливо), і нерационально. Пояснення просте, якщо зважити, наскільки унікальними можуть бути навіть адміністративні справи того самого виду, та наскільки динамічно розвиваються і видозмінюються донедавна відомі адміністративно-правові відносини.

Адміністративні суди мають гнучкі, перспективні процесуальні можливості для об'єктивного дослідження й оцінки спірних адміністративно-правових відносин, ухвалення такого рішення, яким не лише було б розв'язано адміністративну справу по суті, але й повноцінно захищено суб'єктивні права, свободи, інтереси. Такі процесуальні можливості адміністративного суду, передбачені у статтях Кодексу адміністративного судочинства України як єдиному кодифікованому законі, який визначає юрисдикцію, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства (ч. 1 ст. 1 КАС України) [1].

Природа та зміст процесуальних можливостей адміністративного суду, передбачених у статтях Кодексу адміністративного судочинства України, потребують пояснення, оскільки, по-перше, національним законодавством не сформовано однозначних, імперативних критеріїв поведінки суду щодо розгляду і вирішення певної адміністративної справи. По-друге, об'єктивно існує чимало чинників (обставин), які можуть впливати на вибір поведінки адміністративного суду, зміст і вид ухваленого ним рішення. По-третє, слід пам'ятати, наскільки відповідною є діяльність адміністративного суду, коли ним розглядається, вирішується адміністративна справа – адже від його вибору певного виду процесуальної поведінки й рішення залежить, наскільки будуть захищені суб'єктивні права, свободи, інтереси, точно й правильно встановлені взаємні права й обов'язки учасників спірних адміністративно-правових відносин. По-четверте, використовуючи надані процесуальні можливості, адміністративний суд оцінює рішення, дії, бездіяльність суб'єкта публічної адміністрації, встановлює та перевіряє факт реалізації ним компетенції у визначених для нього межах адміністративного розсуду.

Судячи з викладеного, відповідь щодо природи та змісту процесуальних можливостей адміністративного суду, зрештою, має бути сформована наукою адміністративного-процесуального права. У науковому середовищі та судовій практиці процесуальні можливості суду вільно діяти, розглядаючи та вирішуючи судову справу, визначаються як «судовий розсуд», «судова дискреція», «суддівський розсуд», «дискреційні повноваження суду», «дискреційні повноваження судді» [2, с. 87–115; 3; 4].

Розпочинаючи дослідження процесуального розсуду адміністративного суду, маємо звернути увагу на те, що в Кодексі адміністративного судочинства України 2005 р., 2017 р. він названий різними словосполученнями – «на розсуд суду», «за розсудом суду», «суд може», «суд має право» (наприклад, див.: ч. 2 ст. 11; ч. 3 ст. 12; ч. 4 ст. 22; ч. 3 ст. 25; ч. 1 ст. 39; ч. 2 ст. 44; ч. 3 ст. 52; ч. 5 ст. 56; ч. 4 ст. 82; ч. 2 ст. 102; ч. 1 ст. 121; ч. 6 ст. 128; ч. 1 ст. 142; ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 161; ст. 162; ч.ч. 2, 3 ст. 243; ч. 1 ст. 244; ч. 1 ст. 258; ч. 3 ст. 259; ч. 9 ст. 267 КАС України) [1].

Постановка завдання. У статті зроблено спробу обґрунтувати зміст процесуального розсуду адміністративного суду та розкрити його особливості. Процесуальний розсуд адміністративного суду не варто пов'язувати лише з його правомочностями, формально передбаченими у статтях Кодексу адміністративного судочинства України («на розсуд суду», «за розсудом суду», «суд може», «суд має право»); про процесуальний розсуд адміністративного суду ми можемо зробити висновок і тоді, коли він має право обрати певний вид поведінки із запропонованого переліку альтернатив. Наприклад, такий розсуд ми можемо спостерігати в разі закриття провадження у справі за наявності декількох фактичних підстав (ч. 1 ст. 157 КАС України) [1]: 1) якщо справу не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства; 2) якщо позивач відмовився від адміністративного позову і відмову прийнято судом; 3) якщо сторони досягли примирення; 4) якщо є такі, що набрали законної сили, постанова чи ухвала суду з того самого спору і між тими самими сторонами; 5) у разі смерті або оголошення в установленому законом порядку померлою особи, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, або ліквідації підприємства, установи, організації, які були стороною у справі.

Результати дослідження. Важко не погодитися з думкою, що кваліфікація фактичних обставин є складним «мереживом», яке зіткане з пошуку передумов, їх точного визначення, встановлення того, яку з норм потрібно застосовувати. Зрештою, настає саме застосування норми, тобто використання правового наслідку як логічного висновку, що впливає зі встановлення передумов і визначає належну поведінку. У судовому провадженні з метою економії робочого часу спершу перевіряють, чи виконано всі процесуальні передумови (так звані «вторинні» норми), і лише потім переходять до перевірки матеріально-правових приписів [5, с. 125, 128, 129; 6].

Отже, отримавши адміністративну справу, адміністративний суд, по суті, має оцінити дві групи відомостей: 1) фактичні обставини, які викладені в позовній заяві, апеляційній, касаційній скарзі, клопотанні, заяві, а також інших документах, поданих до адміністративного суду (заперечення, зу-

стрічний адміністративний позов, пояснення, письмові докази, висновок експерта); 2) норма (норми) права, на підставі якої адміністративним судом надається оцінка відомостям першої групи.

Висновку адміністративного суду, як поточному так і підсумковому, передує його послідовна дослідницько-аналітична, алгоритмізована діяльність, яка полягає у встановленні, дослідженні, оцінці фактичних обставин справи, встановленні та дослідженні норм права, які пов'язані з такими фактичними обставинами. Отже, Адміністративний суд оцінює повноту і відповідність норм права фактичним обставинам і за результатами такої оцінки може ухвалити такі рішення: 1) про відповідність фактичних обставин нормам права; 2) про часткову невідповідність фактичних обставин нормам права; 3) про цілковиту невідповідність фактичних обставин нормам права. У разі цілковитої відповідності фактичних обставин нормам права, а по суті це означає – законність і обґрунтованість рішень, дій, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації – адміністративний суд утримуватиметься від втручання в адміністративний розсуд суб'єкта публічної адміністрації. Натомість, часткова або повна невідповідність фактичних обставин нормам права (інакше кажучи, незаконність чи/та необґрунтованість рішень, дій, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації – Г. П.) є нічим іншим для адміністративного суду, як підставою для втручання в розсуд суб'єкта публічної адміністрації, у діяльності якого й було виявлено таку невідповідність.

Водночас обставини (факти) та норми права самі по собі, лише у «чистому вигляді» адміністративним судом досліджуються рідко. Предметом уваги такого суду зазвичай є поєднання норм права й обставин (фактів), квінтесенцією чого на практиці є: адміністративна процедура та ухвалення за її результатами, на підставі адміністративного розсуду, – рішення суб'єкта публічної адміністрації, вчинення дії, допущення бездіяльності.

Першочергове формування необхідного масиву знань, які будуть обумовлювати вид і зміст процесуального розсуду адміністративного суду, ступінь його впливу на розсуд суб'єкта публічної адміністрації та визначатимуть зміст і спрямованість діяльності адміністративного суду загалом, залежить від позивача, відповідача, їхніх процесуальних представників, їхнього вміння чітко та змістовно донести до адміністративного суду обставини (факти), аргументи на користь застосування певних норм права.

Процесуальний розсуд адміністративного суду поширюється на обставини (факти), норми права, адміністративну процедуру та рішення, дії, бездіяльність суб'єкта публічної адміністрації. Своім рішенням, ухваленим на підставі процесуального розсуду, адміністративний суд може робити висновки щодо фактів (обставин), норм права, рішень, дій, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації, адміністративної процедури. Але об'єктивно впливати (змінювати) адміністративний суд може лише на рішення, дії, бездіяльність суб'єкта публічної адміністрації та адміністративну процедуру. Водночас, з огляду на процесуальний розсуд адміністративного суду, ступінь його впливу на рішення, дії, бездіяльність суб'єкта публічної адміністрації та адміністративну процедуру їх ухвалення – різний.

Так, адміністративний суд першої інстанції щодо рішення, дії, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації та адміністративної процедури їх прийняття може ухвалити рішення:

1) про визнання адміністративної процедури незаконною, за результатами якої, відповідні рішення, дії визнаються незаконними та скасовуються, а в разі бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації адміністративним судом ухвалюється рішення про зобов'язання суб'єкта публічної адміністрації діяти на підставі, у межах та у спосіб, передбачений законом;

2) про визнання адміністративної процедури законною. У разі визнання рішення, дії, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації незаконними чи необґрунтованими, за результатами такої процедури, адміністративний суд може скасувати рішення, дії або зобов'язати суб'єкта публічної адміністрації до вчинення відповідної дії.

Під час ухвалення адміністративним судом рішення щодо рішення, дії, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації, принципово важливим є дотримання принципу законності, який стає «запобіжником» незаконного й необґрунтованого втручання адміністративного суду в адміністративний розсуд суб'єкта публічної адміністрації.

Намагаючись віднайти відповідь на запитання про сутність та види процесуального розсуду адміністративного суду, ми також маємо дослідити, як же на нього впливає інстанція адміністративного суду, уповноваженого розглядати та вирішувати адміністративну справу. Проаналізувавши положення Кодексу адміністративного судочинства України 2005 р. (ст.ст. 162, 171–1837, 198, 223), якими визначені повноваження адміністративних судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій, зауважимо, що повноваження втручатися, хоча й різною мірою, у розсуд суб'єкта публічної адміністрації, мають будь-які адміністративні суди першої інстанції, апеляційні адміністративні суди й адміністративний суд касаційної інстанції.

Однак, судячи із приписів адміністративного процесуального законодавства (наприклад, ст.ст. 9, 69–71, 94, 158–163, 167, 171–1837, 198, 202, 205, 207, 210–230 КАС України) судової практики

в адміністративних справах [7; 8; 9], варто зробити висновок, що процесуальний розсуд адміністративних судів різних інстанцій диференціюється і принципово різниться.

Можемо зазначити наявність двох видів процесуального розсуду адміністративного суду, залежно від його мети та спрямованості:

– процесуальний розсуд адміністративного суду, який застосовується ним для організації, забезпечення та керування розглядом і вирішенням адміністративної справи. Інакше кажучи, такий процесуальний розсуд ми умовно можемо назвати «організуючим» процесуальним розсудом адміністративного суду, який пов'язується лише з перебігом адміністративної справи, документальним оформленням процесуальної дії, поточного рішення адміністративного суду під час розгляду та вирішення ним адміністративної справи, та не поширюється на адміністративний розсуд суб'єкта публічної адміністрації. Такий вид розсуду адміністративного суду не може застосовуватися для оцінки, зміни чи скасування рішень, дій, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації. Наприклад, закріплення «організуючого» процесуального розсуду адміністративного суду ми можемо спостерігати у ст. 121 КАС України, відповідно до якої, за наслідками підготовчого провадження, суд у порядку письмового провадження або в судовому засіданні на розсуд суду постановляє ухвалу: 1) про залишення позовної заяви без розгляду; 2) про зупинення провадження у справі; 3) про закриття провадження у справі; 4) про закінчення підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду [1];

– процесуальний розсуд адміністративного суду («правозахисний») («правовідновлюючий») процесуальний розсуд адміністративного суду, який застосовується ним під час ухвалення рішення щодо дій, рішень, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації, які стали предметом оскарження та дослідження в адміністративному суді. Саме такий вид процесуального розсуду адміністративного суду є умовою його втручання в розсуд суб'єкта публічної адміністрації. Прикладом законодавчого закріплення такого виду процесуального розсуду адміністративного суду може бути ч. 2 ст. 162 КАС України – у разі задоволення адміністративного позову суд, крім постанов, передбачених п.п. 1–8 ч. 2 ст. 162 КАС України 2005 р., може також ухвалити іншу постанову, яка б гарантувала дотримання і захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин і убезпечувала від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Наприклад, окружними адміністративними судами за адміністративним позовом до реєстраційної служби, державного реєстратора, державної податкової інспекції ухвалена постанова про скасування (вилучення) реєстраційного запису в Єдиному державному реєстрі юридичних та фізичних осіб-підприємців [1; 10; 11].

Зміна електронного запису в реєстрі – прояв захисту адміністративним судом прав, свобод, інтересів у інший спосіб. Отже, спосіб судового захисту залежить від форми, змісту й особливостей інструменту діяльності суб'єкта публічної адміністрації, його дій чи бездіяльності. Водночас зазначені особливості обумовлюються ступенем розвитку адміністративно-правової й адміністративно-процесуальної науки, суспільних відносин, технологічним прогресом у державі, їх повнотою відображення і врахування в національному законодавстві. Так, разом із законодавчим закріпленням та поступовою практичною реалізацією ідеї електронного урядування [12; 13], здійсненням державної реєстрації у формі внесення запису про об'єкт до реєстру набуває поширення оскарження в адміністративному суді такого електронного запису, який за своїми ознаками та суттю є адміністративним актом. Наукою адміністративного права доведено, що адміністративний акт може мати різну форму: усну, письмову, електронну, іншу. Також адміністративні акти можуть бути як простими (ухвалення адміністративного акту відбувається в одну дію), так і складними, коли ухвалення адміністративного акту відбувається в декілька дій (операцій). Порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань передбачає (ч. 2 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань») [14]:

– ухвалення рішення про проведення реєстраційної дії – для громадських формувань, символіки та засвідчення факту наявності всеукраїнського статусу громадського об'єднання;

– проведення реєстраційної дії (зокрема з урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для зупинення розгляду документів і відмови в державній реєстрації шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру;

– видачу за бажанням заявника виписки з Єдиного державного реєстру в паперовій формі за результатами проведеної реєстраційної дії (у разі подання заяви про державну реєстрацію в паперовій формі).

Адміністративним процесуальним законодавством адміністративні суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій, відповідно до мети та завдань їх функціонування, наділені власним, особливим обсягом процесуальних повноважень. Так, адміністративні суди першої інстанції мають право, на власний розсуд, на підставі їхніх процесуальних повноважень, ухвалювати рішення щодо законності, обґрунтованості рішень, дій, бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації. За результатами такої оцінки, адміністративні суди першої інстанції можуть ухвалювати рішення про скасування повністю

або частково рішень суб'єктів публічної адміністрації, зобов'язувати цих суб'єктів вчиняти дії або утримуватися від них. До того ж законодавець надає адміністративним судам першої інстанції можливість ухвалювати й інші рішення, якими б забезпечувалися повноцінний захист і відновлення суб'єктивних прав, свобод, інтересів (ч. 2 ст. 162 КАС України) [1; 15; 16; 17].

Як бачимо, законодавець створив доволі широкі, але й водночас неоднозначні можливості для захисту (відновлення) адміністративними судами першої інстанції суб'єктивних прав, свобод, інтересів. Як наслідок, природно постає запитання, чим саме адміністративним судам першої інстанції треба керуватися в разі необхідності визначення способу судового захисту суб'єктивних прав, свобод, інтересів і можливості поширення їх процесуального розсуду на розсуд суб'єкта публічної адміністрації? Як нам здається, відповідь на запитання можна обґрунтувати, зважаючи на об'єктивну наявність вичерпного й однозначного переліку інструментів діяльності суб'єктів публічної адміністрації, адміністративної процедури їх ухвалення, вчинення в межах адміністративного розсуду суб'єкта публічної адміністрації. Тобто, розглядаючи та вирішуючи будь-яку адміністративну справу, за деякими винятками, адміністративний суд має бути готовим до того, що предметом спору може бути один або декілька з можливих, так званих, інструментів діяльності суб'єкта публічної адміністрації [18, с. 243, 272, 325, 340, 356, 379]: нормативні акти, адміністративні акти; адміністративні договори; акти-дії; акти планування; приватно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації. Залежно від інструменту діяльності суб'єкта публічної адміністрації, який є предметом оскарження (предметом спору), адміністративним судом добирається спосіб судового захисту суб'єктивних прав, свобод, інтересів; такі інструменти визначають межі процесуального суду, адміністративного суду, підстави, вид, обсяг і зміст втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації.

Винятком із правила, коли предметом спору може бути один або декілька з можливих інструментів діяльності суб'єкта публічної адміністрації, є випадки, коли адміністративно-правові відносини сформувалися між фізичними, юридичними особами, без участі суб'єкта публічної адміністрації. У таких справах об'єктом процесуального розсуду адміністративного суду першої інстанції може стати реалізація (бездіяльність) такими особами їхніх адміністративних повноважень.

Висновки. Для адміністративних судів першої, апеляційної, касаційної інстанцій визначено різні завдання, вони мають процесуальні повноваження різного змісту й обсягу. Передбачено різні межі процесуального розсуду для адміністративних судів різних інстанцій (ст.ст. 11, 195, 220 КАС України). Такі суди обмежені (зв'язані): 1) перевіркою фактичних обставин, їхньої відповідності нормам права, викладеним у позовній заяві (адміністративний суд першої інстанції); 2) перевіркою судових рішень адміністративного суду першої інстанції на предмет їхньої відповідності фактичним обставинам і нормам права (апеляційний адміністративний суд); 3) перевіркою судових рішень адміністративного суду першої й апеляційної інстанцій на предмет їхньої відповідності нормам права (адміністративний суд касаційної інстанції) [1].

Саме адміністративний суд першої інстанції своїм завданням має надання належної оцінки застосування інструментів діяльності суб'єкта публічної адміністрації за фактичних обставин; такі інструменти обумовлюють формування переліку тих процесуальних рішень, серед яких адміністративний суд має обрати лише одне.

Натомість адміністративні суди апеляційної та касаційної інстанції, на відміну від адміністративних судів першої інстанції, свої процесуальні повноваження реалізують безпосередньо не лише щодо інструментів діяльності суб'єктів публічної адміністрації, їхньої бездіяльності, здійснення адміністративних повноважень фізичними особами, юридичних повноважень. Предметом дослідження адміністративних судів апеляційної та касаційної інстанції є також рішення нижчих інстанцій адміністративних судів. Саме такі рішення й обумовлюють зміст і особливості реалізації процесуального розсуду адміністративних судів апеляційної та касаційної інстанції.

Водночас адміністративні суди всіх без винятку інстанцій, за наявності фактичних обставин, передбачених адміністративним процесуальним законодавством, мають право виходити за межі їх процесуального розсуду. Тобто будь-який адміністративний суд наділений процесуальним розсудом на вихід за межі його процесуального розсуду. Так, адміністративний суд першої інстанції може вийти за межі позовних вимог за умови, що це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять (ч. 2 ст. 11 КАС України) [1].

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №№ 35–36, 37. – Ст. 446.
2. Коломоець Т.О., Немченко В.О. Внутрішнє переконання судді в адміністративному процесі: теоретико-правовий та праксеологічний аспект формування / Т.О. Коломоець, В.О. Немченко. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – 180 с.

3. Немченко В.О. Формування внутрішнього переконання судді в адміністративному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.О. Немченко ; ДВНЗ «Запорізький національний університет». – Запоріжжя, 2013. – 15 с.
4. Панасюк О.А. Дискреційні повноваження суду в кримінальному судочинстві України: теоретичні аспекти / О.А. Панасюк // Вісник академії правових наук України. – 2011. – № 4(67). – С. 248–258.
5. Циппеліус Райнгольд. Юридична методологія / Циппеліус Райнгольд. – Переклад, адаптація, приклади із права України і список термінів – Роман Корнута. – К. : Видавництво «Реферат», 2004. – 176 с.
6. Бевзенко В.М. Передумови захисту в адміністративному судочинстві прав, свобод, інтересів учасників публічно-правових відносин / В.М. Бевзенко // Сучасна адміністративно-правова доктрина захисту прав людини : тези доп. та наук. повідомл. сучасн. наук.-практ. конф., м. Харків, 17–18 квітня 2015 р. – X. : Право, 2015. – С. 73–76.
7. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 31 серпня 2016 р. в адміністративній справі № 826/12302/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61196005>
8. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 22 грудня 2009 р. в адміністративній справі № 22–а–36806/08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7435570#>
9. Постанова Вищого адміністративного суду України від 6 червня 2017 р. К/800/23382/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66955287>
10. Постанова Запорізького окружного адміністративного суду від 3 червня 2014 р. в адміністративній справі № 808/2495/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46450959>
11. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 31 серпня 2016 р. в адміністративній справі № 826/12302/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61196005>
12. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р // Урядовий кур'єр від 5 січня 2011 р. – № 1.
13. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні : схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р // Урядовий кур'єр від 20 грудня 2016 р. – № 240.
14. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
15. Про огляд практики розгляду справ, які виникають зі спорів у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 18 вересня 2015 р. № 20.
16. Про судові рішення в адміністративній справі: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 7.
17. Про практику застосування адміністративними судами положень КАСУ під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 1 листопада 2013 р. № 15.
18. Загальне адміністративне право : [підручник] / І.С. Гриценко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька та інші ; за заг. ред. І.С. Гриценка. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 568 с.

